

عسرو حرج از دیدگاه قرآن کریم

دکتر محمد ارشادی

عضو هیأت علم - دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تو ان جناب

۱۳۹۶

سرشناسه: ارشادی، محمد
 عنوان و نام پدیدآور: عسر و حرج از دیدگاه قرآن / تألیف: محمد ارشادی
 مشخصات نشر: تهران: نيمروز، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهري: ۱۶۷ ص.
 شابک: ۳-۲۴-۶۳۱۷-۶۰۰-۹۷۸
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
 یادداشت: کتابنامه: ۱۶۵ ص.
 یادداشت: نمایه
 موضوع: عسر و حرج از دیدگاه قرآن
 موضوع: * Distress (Law) -- Qur'anic teaching
 موضوع: عسر و حرج
 موضوع: Distress (Law)
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ BP۱۰۴ (ف ۴۷)
 رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹
 شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۳۸۹۱۱

عسر و حرج از دیدگاه قرآن

نویسنده: محمد ارشادی

ناشر: نيمروز

صفحه‌آرا: گیتی عباسی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۶

چاپ و صحافی: پردیس دانش

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شابک: ۳-۲۴-۶۳۱۷-۶۰۰-۹۷۸

آدرس: خیابان کارگر جنوبی، نرسیده به لبافی‌نژاد، پلاک ۹۱۶، طبقه اول

تلفن: ۶۶۱۲۶۸۹۲

۷	پیشگفتار.....
۱۳	فصل اول: تبیین عسر و حرج.....
۱۳	معنای لغوی و اصطلاحی.....
۱۵	انواع عسر و حرج.....
۱۶	مقصود ما از عسر و حرج.....
۱۹	ماهیت قاعده عسر و حرج.....
۲۱	نحوه چه نوع حکمی را نفی می‌کند.....
۳۴	فصل دوم: نسبت لاجرج با احکام و قواعد دیگر.....
۳۴	۱- نسبت لاجرج با احکام اولیه.....
۴۳	۲- عسر و حرج و قاعده لاضرر.....
۴۶	۳- عسر و حرج و قاعده اضطرار.....
۴۸	۴- عسر و حرج و قاعده نفی اکراه.....
۴۸	۵- لاجرج، رخصت است یا عیبت.....
۵۱	۶- لاجرج نسبی است یا مطلق؟.....
۵۴	فصل سوم: دیدگاه فقهاء عظام بر قاعده «لا حرج».....
۶۷	قاعده «لا حرج» در کلام محقق اصولی سید میر عبدالفتاح حسینی مراغی (قده).....
۸۲	قاعده «لا ضرر» در کلام امام خمینی (قاس سر).....
۸۶	قاعده لاجرج در کلام امام خمینی (قدس سر).....
۸۸	لا حرج در کلام، العلامة الاستاد الاکبر الشیخ محمد صالح المنجد (قده).....
۹۶	فصل چهارم: مدرک «لا حرج».....
۹۶	کتاب الله.....
۱۰۲	سنت.....
۱۰۴	اجماع.....
۱۰۵	عقل.....
۱۰۶	فصل پنجم: عسر و یسر از منظر قرآن کریم.....
۱۰۶	۱) متعلق اراده خداوند «یسر» است، نه «عسر».....

- ۱۰۷ (۲) توصیه به یسر در مورد بدهکار
- ۱۰۹ (۳) معسر کیست؟
- ۱۱۰ (۴) آیا مهلت دادن به معسر واجب است؟
- ۱۱۱ (۵) عسرزدایی از خانواده
- ۱۱۸ (۶) تقوی راه رسیدن به یسر
- ۱۱۹ (۷) همراه هر سختی، راحتی هست
- ۱۲۱ (۸) ارتباط یسر و عسر با اعمال نیک و بد
- ۱۲۳ (۹) تحمل عسر برای حفظ دین
- ۱۲۴ (۱۰) یسر قیامت
- ۱۲۷ (۱۱) عسر ظرفیت
- ۱۳۰ فصل ششم: حرج مندر قرآن کریم
- ۱۳۰ حرج به معنی «سختی»
- ۱۳۸ حرج، به معنای اسم و گناه
- ۱۴۹ حرج به معنای «کلفت» و «مست»
- ۱۶۲ سخن آخر
- ۱۶۴ فهرست آیات
- ۱۶۶ فهرست منابع

پیشگفتار

تا اینجاچه و سابقه این بحث از چند منظر و معنا قابل بحث و بررسی و ریشه‌یابی است.

۱- عر و حرج به معنای عام و فراگیر، که از معنای لغویش ناشی می‌شود. «عر» معنای تنگدستی، فشار، بینوایی و تیره‌بختی. و حرج، به معنای تنگی، سستی و بی‌تنگی.^۱

از این منظر تاریخچه این بحث را به تاریخ پیدایش بشر می‌توان مربوط دانست، زیرا بشر در سایه شرم، پهل و نسیت علم و دانشش^۲، بالطبع همیشه خود را در ورطه عر و حرج قرار داده و می‌دهد، چه در حیات فردیش که با ندانم‌کاری‌ها و جهالت‌هاش، به دست خود بارها جسم و جانش را به عر و حرج مبتلا نموده، چنان‌گلیه از هیچ‌کس برایش باقی نمی‌ماند، زیرا که: «خود کرده را تیر نیست» و چه در حیات اجتماعی، که چه بسیار انسان‌ها (از بدو آفرینش تا به - ن) به زعم باطلشان، برای رسیدن به یسر، دیگران را به عر و حرج انداخته‌اند. به عبارت دیگر راحتی خود را به وسیله ناراحتی دیگران به دست می‌آورند،

۱. فرهنگ بزرگ جامع نوین.

۲. وما اوتینم من العلم الا قليلاً. اسراء / ۸۵

چنانکه بسیاری از نزاع‌ها و تنش‌های اجتماعی را از این باب می‌توان دانست، مطالعه تاریخ تحولات فردی و اجتماعی بشر نشان می‌دهد که عسر و حرج از ابتدا همراه و همزاد بشر بوده است.

۲- عسر و حرج به معنای خاص و اصطلاحی:

از این منظر عسر و حرج یکی از مسائل مورد اهتمام در مبانی تشریع احکام و قوانین اسلام بوده، و هرگونه «کلفت، مشقت و تنگنا» از مقررات و قوانین دین نفی شده است و بنای تشریع احکام نورانی اسلام بر نفی هر عسر و حرجی گذاشته شده است. بدین بیان دیگر احکام دین مزاحم دست و پاگیر برای زندگی انسان نیست، بلکه مقرراتی است بر اساس گرایش‌های فطری و میل درونی. البته نباید چنین برداشت شود که پس بنای اسلام بر ضعیف‌پروری یا نازپروری است، زیرا این دو مبنا «کلفت و مشقت و ضعیف‌پروری» دو بال افراط و تفریط در وضع قوانین‌اند. با این بیان‌تاریخچه این بحث به زمانی که دین تشریع شد برمی‌گردد، به‌ویژه به آخرین زمان نزول و تشریع احکام الهی در قرآن کریم بازمی‌گردد چنانکه آیات متعددی به این مبنا و اهتمام به آن تصریح نموده‌اند. نظیر این آیه شریفه که می‌فرماید: «ما جعل علیکم فی الدین من حرج»^۱ به‌علاوه: این مبنا در قضاوت‌ها و احکام پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) نیز مورد استناد و استشهاد قرار گرفته است.^۲

۳- عسر و حرج از منظر و مرئای علمی و فنی

از این نگاه تاریخچه این بحث را شاید بتوان مربوط به زمانی دانست که مسئله اجتهاد و استنباط احکام فرعیه از اصول و قواعد اصلیه به

۱. حج / ۷۸.

۲. مثل ماجرای شکایت مرد انصاری از سمره بن جندب به پیامبر (ص) و فرمایش پیامبر در استشهاد به لاضرر و لاضرار فی الاسلام.

وجود آمده است که اوائل عصر نورانی ائمه (ع) می‌باشد، علما و دانشمندان فقه و اصول به پیروی از ائمه (ع) در راه استنباط احکام شرعیه فرعیه از قواعدی چون لاجرح، لاضرر، اضطرار، اکراه و غیره بالخصوص در احکام ثانویه استفاده نموده‌اند. چنانچه در بسیاری از اثرات گرانقدر قدما و متأخرین از اعظام علما به چشم می‌خورد.

بنابراین تاریخچه عسر حرج از یک نگاه به پیدایش انسان و از یک نگاه به عصر تشریع دین خصوصاً آخرین مرحله آن در قرآن کریم و نگاه مردم به عصر اجتهاد برمی‌گردد.

حضرت نوح اولین پیامبری است که باب تشریع احکام و کتاب و شریعت را گشود، و علاوه بر طریق وحی، با منطق عقل و طریق احتجاج با مردم، حجتی کرده بنابراین آن جناب ریشه و منشأ دین توحید در عالم است.

اما در عین حال ایشان خطاب به قومش می‌فرماید اصل انتخاب دین جبری نمی‌تواند باشد «قال یٰ قوم اربتم ان کنت علی بینة من ربی و آتانی رحمة من عنده فعمیت علیکم انلزمکرها و انتم لها کارهون»^۱.

انگیزه انتخاب موضوع و ضرورت بحث:

از آنجا که فلسفه تشریع دین بر سعادت، صلاح و رستگاری بشر بنیانگذاری شده و نیل به کمال و رشد از اهداف اساسی آفرینش انسان و نیز از ممیزه‌های بارز احکام، مقررات و قوانین «دین» می‌باشد، باید بین انسان و دین تناسب و تجانس سنجیده و دقیقی وجود داشت باشد تا انسان بتواند از آن بهره‌مند گردد. به عبارت دیگر، تا در بطن انسان، بذر

۱. المیزان، ج ۱۰، ص ۳۷۶.

۲. هود / ۲۸.

کمال جویی و رشدگرایی پاشیده نشود نمی‌توان متناسب با آن قوانینی وضع نمود که انسان بدین وسیله به کمال شایسته و بایسته خود برسد. این نظریه نزد الهیون به اثبات رسیده که بین انسان و دین تناسبی دقیق و حساب شده وجود دارد «فاقم وجهک للدين حنیفاً فطرت الله التي فطر الناس علیها»^۱ امروزه کمتر کسی یافت می‌شود که فرضیه «مدنی‌الطبع بودن»، اجماعیت و قانوننگرا بودن انسان را نپذیرفته و این موجود را به چنین ویژگی‌هایی نشناخته یا باور نکرده باشد.

این مزعمه همان گرایش‌های باطنی است که بشر در نیل به کمال نیازمند به آن است و هدف از قرار گرفتن این امور در تکوین و ساختار انسان، بهره‌جویی از مجموعه مقررات و قوانین سعادت‌بخش به نام «دین» است. این مزعمه در کنار ده‌ها مورد دیگر، بدین هدف در انسان تکوین یافته، تا بدن هیچ‌گونه اکراه و حرجی و بلکه برعکس با اشتیاق و عطش و با کوشش و تلاش به دین روی آورد. از سوی دیگر بنیان دین را بر نفی هرگونه عسر و حرج استوار ساخته، تا انسان به بهانه عسر و حرجی بودن از آن گریزان و روزگرنه نشود.

پس دین، و دین‌گرایی، امری درونی و فطری است. انسان بدور از هر عسر و حرجی پذیرای آن می‌گردد. بر اساس این فرضیه الهیون [که نه در پذیرش دین اکراه و جبری هست «لا اکراه فی الدین...»^۲ از این جهت انسان گرفتار عسر و حرج شود، و نه در تشریع احکام عسر و حرجی قرار دارد «و ما جعل علیکم فی الدین من حرج»^۳] دیگر نه تنها دین عامل عقب‌ماندگی، افول و افیون انسان نیست، و نه تنها کسالت‌آور

۱. روم / ۳۰.

۲. بقره / ۲۵۶.

۳. حج / ۷۸.

و غم‌ساز نمی‌باشد، بلکه دین، مساوی است با: رشد و تعالی، شادی و نشاط، تلاش و کوشش و پیشرفت. و دین‌گرایان و متدینین نه تنها در اکراه و حرج دین را نپذیرفته‌اند و به واسطه تدین در عسر و حرج قرار نگرفته‌اند، بلکه ضمن پذیرش دین با شوق و اشتیاق، از زندگی و حیاتی به دور از تنگناها و دغدغه‌ها بلکه همراه باطمینان و آرامش بهره‌مندند، و از جمله ویژگی‌های زندگی آنان حرکت به جلو، دوری از توقف، افول و ارتجاع می‌باشد.

حال با بیان این مطالب چه کسی است که ضرورت شناخت تنگ‌های حقیقی بشریت را احساس نکند و به فکر راه علاج و نجات از عسر و حرج‌ها باشد؟ و آیا بهتر از خداوند و کلام نورانش «قرآن کریم» کسی دیگری براند انسان را در این راه [شناخت تنگناها و نشان دادن راه یسر] ماذن آید. چه بسیار پرمسدهایی در این زمینه وارد شدند، که عسر و حرج‌ها را یسر و آسانی، و یسر و راحتی‌ها را عسر و حرج جلوه دادند و بشریت را در یر منحرف نمودند.

بنابراین تنها علما و دانشمندان مأنه و فرهیختگان انسان‌شناسی که مانند ستارگانی در راستای خورشید - همان‌الروز «خاتم‌النبین» و یادگاران گرانقدرش «قرآن و عترت» نورافشانی می‌کنند، باید این رسالت را به دوش گیرند و عسر و حرج واقعی بشر را شناخته و بشناسند و دامن دین را از آن مبری سازند و در راستای رسالت انبیا برای بسمت روشن کنند که «یسر» در دینداری و عسر و حرج در بی‌دینی و دوری از خداست. و این بنده‌ی حقیر با استمداد از امدادهای الهی و مراجعه به منابع ارزشمند علما و دانشمندان اسلام و نیز از ارشادات و راهنمایی‌های اساتید معظم به‌ویژه مفسر بزرگ قرآن، عالم فرهیخته و متأله مرحوم آیت‌الله محمدهادی معرفت (ره) که در تألیف این اثر مساعدت ویژه‌ای

نموده‌ان توفیق یافتم این رساله را در سال ۱۳۸۱ هـ. ش به عنوان پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد ارائه، و با درجه‌ی علمی خوب در مرکز مدیریت حوزه‌ی علمیه‌ی قم از آن دفاع نمایم. حال با توجه به ارزش اثر و اهمیت موضوع بر آن شدم جهت استفاده‌ی عموم دانش‌پژوهان به‌ویژه طلاب حوزه‌ی علمیه، دانشجویان رشته‌های الهیات، علوم و معارف اسلامی، فقه و حقوق اسلامی و علوم قرآنی، نسبت به چاپ و نشر آن اقدام نموده و صواب آن را به ارواح طیبه‌ی اساتید معظم به‌ویژه مرحوم علامه هـ. رافت (ره) و پدر و مادرم تقدیم نمایم. امید است مورد رضایت حق تعالی قرار گرفته باشد.

والسلام علیکم و رحمة الله و برکاته

دکتر محمد ارشادی

تهران - ۱۳۹۵ هـ. ش